

І. Є. Туркіна,
к. політ. н., докторант кафедри
регіонального управління та
місцевого самоврядування ХарРІ НАДУ

СУДОВА ВЛАДА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

У статті розкривається зміст судової влади як соціального інституту, аналізуються правовий статус судової влади, розглядається характер і визначаються основні принципи судово-владних відносин.

Ключові слова: судова влада, глобалізація, модернізація судової влади, судово-владні відносини, соціальний конфлікт.

Актуальність вивчення судової влади пов'язана з необхідністю побудови громадянського суспільства і держави, в яких право і закон виступають домінуючими регуляторами суспільних відносин. Особливе значення у даному контексті, має формування незалежної судової влади.

Незалежність і справедливість судової влади, її правовий статус в історії культури були довгий час тим ідеалом, про який говорили мислителі, починаючи від Конфуція і Платона. Численні судові реформи повинні були підняти суду на рівень гаранта законності та справедливості, зробити його неупередженим, незалежним від волі чиновників, капіталу і власності, політичних ідей, присвоїти йому статус влади. За задумом реформаторів судова влада має бути у держави таким же регулятивом, як совість у людини. Однак, існуючий стан судової влади в Україні свідчить про зворотне. Судова система не стала автономною, її межі все ще недосконалі.

Будь-яке соціальне явище як породження суспільства вбирає в себе суспільне і в той же час індивідуальне, оскільки воно творіння не лише суспільства в цілому, але й окремих індивідів, що проходить через їхню свідомість. Влада виникла не на певному етапі людської історії, а разом із самою людиною. Поза суспільства соціальні явища, і зокрема влада, не існують. Остання – продукт діяльності нашої свідомості. Поява багатьох

соціальних явищ зумовлена не тільки об'єктивною необхідністю, але і біопсихосоціальною природою людини [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Якщо говорити про ступінь наукової розробленості даної проблеми, то в плані соціального дослідження феномен судової влади практично не розглядався. Виняток становлять роботи, в яких аналізується політичний аспект судової влади і проблема поділу влади. Фрагментарно зачіпається ця проблема в дослідженнях, присвячених аналізу політичної культури і політичної свідомості. Слід зазначити, що дана проблема носить міждисциплінарний характер, що також підкреслює її складність і невизначеність.

Історія філософії свідчить про прояв інтересу до її аналізу в античності з боку Платона, Аристотеля, Сенеки, Цицерона. У середньовіччі – Томи Аквінського. В епоху відродження Т. Морра, Т. Компанелли, в Новий час – Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, Ф. Г. Дільтея. В їхній роботі категорія судової влади стає предметом самостійного аналізу.

Новий погляд на проблему судової влади можна знайти в працях Канта і Гегеля, чия ідеї стали своєрідною базою для сучасного розуміння теорії судової влади в аспекті поділу влади і співвідношення держави і громадянського суспільства. У кінці XIX століття судова влада починає активно досліджуватися західними політологами і державознавцями. Серед них великий внесок у розробку цієї проблеми внесли в Німеччині – М. Вебер, Англії – Дж. Томпсон, у США – Г. Моргентау.

Із реформуванням судової системи і поділом влади особливий внесок у розробку проблеми судової влади у зв'язку зробили відомі мислителі й громадські діячі – С. Алексєєв, М. Коркунов, А. Лівшиць, П. Новгородцев, Г. Плеханов, В. Чиркін, Г. Шершененко та ін. Їх роботи мали особливу теоретичну та методологічну значимість для формування таких напрямів у

науці, як «філософія права», «соціологія права», «політика права», «історія та теорія права».

Дослідження в галузі соціології, в яких порушено деякі, але дуже важливі аспекти судової влади представлені роботами Ю. Агафонова, Е. Балабанова, Б. Барганджія, В. Вольчіка, А. Галкіна, О. Гамана, З. Голенкова, Т. Заславської та ін. Як напрям виділилася соціологія права, яке активно розробляли в кінці XIX – початку XX ст. на Заході Ж. Карбоньє, К. Ллевелінім, Р. Паундом, О. Холмсом, Дж. Френком, Є. Ерліхом.

У даний час роботи В. Глазиріна, Ю. Гревцова, В. Кудрявцева, В. Лапаєва, В. Сірих, Ю. Сулова, Ю. Тихомирова дозволяють визначити соціальні джерела судової влади, розкрити її соціальні функції і соціальну природу, зрозуміти принцип соціальної обумовленості судової влади.

Як видно діапазон досліджень досить широкий. Однак при наявності значущих в теоретичному і методологічному плані робіт, практично відсутні дослідження судової влади як соціального інституту.

Цілі статті (постановка завдання) – розкрити змісту судової влади як соціального феномена, форм її існування, виявити фактори детермінації та розбудови незалежної правової судової влади, принципів її морально-правової підстави.

Влада – не просто видатне соціальне явище. Це цілий світ, за своєю невичерпності що має мало рівних собі інших явищ [2, с. 16].

В Україні, державі завжди відводилася першорядна роль. Етатизм проявлявся у відношенні всіх структур влади, включаючи судову владу. І, незважаючи на те, що в чинній нині Конституції України за кожним громадянином закріплено право на захист у судовому порядку своїх інтересів, свободи та особистої гідності, «судові органи, як і раніше асоціюються в масовій свідомості не як правоохоронні, а як каральні, репресивні» [3, с. 15].

Більш того, «діюча в країні система судів, судові процедури далеко не завжди дозволяють людині повною мірою використовувати надане йому

Конституцією право на звернення до суду для відстоювання своїх прав. Багато громадян не знайомі з цими правами і не обізнані про порядок їх використання» [4, с. 67]. Це свідчить про низький рівень правосвідомості і правової культури громадян. Сьогодні гостро стоїть питання про необхідність їх підвищення, а також розвитку інститутів соціального контролю, яким в суспільстві є судова влада.

Важливим моментом звернення до аналізу судової влади в аспекті соціально-філософського дослідження є також проблема збереження національного суверенітету в умовах глобалізації. Як відзначають В. Верещагін і О. Цуканова: «Глобалізація пов'язана зі зростанням масштабів владного втручання. Влада - один з атрибутів глобалізації. У глобальній системі, елементи якої стають все більш залежними одна від одної, здійснення владних повноважень шляхом прийняття рішень, здійснень тих чи інших дій ... виконавчих органів влади на одному континенті, можуть мати істотні наслідки для народів, спільнот, домогосподарств на інших континентах... Владні центри і саме існування влади все більше і більше віддаляються від суб'єктів і областей, що випробують на собі їхні наслідки» [5, с. 32].

У подібних умовах обмежується державний суверенітет і розширюються межі міжнародного права. З'являються нові правові норми регулювання в системах суспільство – держава, особистість – держава, держава - світове співтовариство. Змінюється соціальний статус судової влади в державі, яка повинна дотримуватися норм Міжнародного права, активізується діяльність Європейського міжнародного суду з прав людини.

Модернізація судової влади пов'язана також з процесом інформатизації культури, в результаті чого змінюється її комунікативне підставу, розширюється сфера владних відносин, посилюється гносеологічні, політичні, етичні аспекти судової діяльності. Все це потребує детального вивчення судової влади з боку теорії права, соціології, філософії та політології.

Соціальна філософія претендує на виявлення сутності соціальних явищ і створенні філософських концепцій на основі узагальнення теорій різних областей знання. Розвиток судової влади і становлення її правового статусу визначається конкретно-історичними умовами. До них відносяться система соціальних відносин, цілі і цінності культури, ідеологічні установки й особливості менталітету. Історично сформовані моделі судової влади, знайшли своє пояснення і обґрунтування в філософських працях. Ці моделі характеризуються певною умовністю, але в той же час, відображають історичне уявлення про судову владу і її ідеалі. Судова влада – це не тільки соціальне явище, а й етнокультурна традиція уявлень в суспільстві про суд і владу суду, існуюча в їх ментальному світі у формі певних образів, якими переймаються люди.

Діяльність, пов'язана із здійсненням судом своїх функцій носить цілеспрямований характер, мета якої – захист прав і свобод громадян, конституційного ладу, вирішення соціальних конфліктів. Як і будь-яка інша форма діяльності, судова діяльність включає поділ функцій її суб'єктів і заснована на спілкуванні.

Основою взаємодії судової системи є судово-владні відносини. Зміст судово-владних відносин визначається верховенством закону і права. В основі змісту судово-владних відносин лежить діяльність з приводу вирішення соціальних конфліктів на основі норм права, які значною мірою обумовлені економічними, соціальними, політичними і духовними моментами розвитку суспільства. Судово-владні відносини носять об'єктивно-суб'єктивний характер. Об'єктивний характер виявляється в тому, що сама система зв'язків суб'єктів судової діяльності, з умовами цієї діяльності, з професією, владою об'єктивна. Цим визначається і місце судової влади в суспільній системі: а саме верховенство, владні повноваження, монополізм на даний вид діяльності (судової влади немає альтернативи в цивілізованій державі). У суб'єктивних відносинах відбивається відповідність особистісних якостей суб'єкта, до займаної ним

посади судді, а також, якою мірою задоволений суддя своєю соціально-професійним становищем. Суб'єктивне ставлення судді як фахівця в галузі судочинства і права до своєї посади впливає на характер виконання своїх службових обов'язків і ефективність діяльності суду.

Судово-владні відносини володіють наступними ознаками: 1) виникають у процесі реалізації органами судової влади своїх функцій; 2) мають в якості обов'язкового суб'єкта судову владу – один або відразу декілька її носіїв - органів судової влади – суд, суди, суддю, суддів, 3) завжди публічні, оскільки всі види судочинства здійснюються тільки від імені держави; 4) є відносинами влади і підпорядкування, а тому характеризуються юридичним нерівністю суду і сторін, що беруть участь у справі; 5) їх мета – вирішення конфліктів шляхом застосування судами, суддями норм права; 6) відрізняються особливою процесуальною формою; 7) характеризуються специфічним правовим режимом забезпечення законності та правового захисту.

Таким чином, судово-владні відносини являють собою:

- 1) різновид правовідносин, які виникають у процесі вирішення конфліктів між суб'єктами права і особливими суб'єктами - судами;
- 2) регульовані нормами судового права суспільні відносини, що складаються в процесі виконання органами судової влади її функцій;
- 3) суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації судами у встановлених законом випадках і у встановленій законом формі державної влади при вирішенні соціальних конфліктів, що виникають у процесі взаємодії між суб'єктами правовідносин.

Перед судовою владою стоїть два завдання: забезпечити припинення юридичної суперечки, і забезпечити правомірну поведінку.

Головне завдання судової влади – утворити правовідносини між учасниками юридичного конфлікту з метою забезпечення їх обопільного правомірної поведінки, оскільки вони не можуть утворити його самостійно, допускають юридичний конфлікт.

Єдине можливе правомірне поведінка визначає норма права. При відсутності конфліктності, правовідносини, що виникає з приводу чогонебудь, завжди відображає правомірну модель поведінки. Проте можливі ситуації, коли виникає суперечка про норму, про її склад або про міру впливу, тобто правового опосередкування не відбувається. Будь-які спори про події, про стани, про дії (у тому числі про юридичних актах, юридичних вчинках і діях, що створили передбачений нормами права об'єктивований результат) ведуть до суперечки про зміст правовідносини, і до його вирішення правового регулювання не відбувається.

Окрім того, в реальному житті неминуче має місце деяка еклектика законотворчої діяльності, в основі якої лежить динаміка суспільного життя. Перебуваючи в умовах динамічного саморозвитку, суспільство відчуває потребу не тільки в послідовному врегулювання наявних стосунків, а й у внесенні змін у вже врегульовану систему відносин, а також у випереджаючому регулюванні. Яскравий приклад подібної еклектики – колізія норм.

Таке становище може призводити до суперечок. Ці суперечки припускають або вибір між різними нормами, або вирішення питання про оцінку юридичного факту, події, дії, або про юридичну складі, або про міру правопорушення. Додатково можливі суперечки про приналежність захищається інтересу особі, про міру можливої поведінки і т.д.

Конфлікт – це єдине поле влади, в якому гранично обмежені функції законодавчої та виконавчої влади. І це обмеження виникає саме через характер конфліктних відносин.

Будь-які спори про факти (як про події, так і про стани і про дії, в тому числі про юридичних актах, юридичних вчинках і діях, які створили передбачений нормами права об'єктивований результат) ведуть до суперечки про зміст правовідносини, і до його вирішення судом правового регулювання не відбувається відносини залишаються конфліктними. Відповідно, правовідносини не можуть виникнути безпосередньо із закону,

та визначення правомірної поведінки людей проходить три стадії: правоздатності, юридичного факту і правовідносини і тільки, в кінцевому рахунку, реалізується через правовідносини.

Таким чином, норма права реалізується у суспільному житті через правовідносини лише тоді, коли послідовно пройдені всі три стадії. Правовідносини, виступають в якості опосередкованої ланки між нормою права і тими суспільними відносинами, на які норма права впливає, як на свій об'єкт» [6, с. 4].

Завдяки механізму судового регулювання зберігаються три стадії процесу правового регулювання: 1) регламентованість суспільних відносин, що потребують правовому опосередкуванню; 2) дія норм, в результаті яких виникають або змінюються правові відносини; 3) реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, при якій правове регулювання досягає своєї мети, втілюється в поведінці конкретних осіб [6, с. 34].

Робота механізму судової влади пов'язана з утворенням правовідносини, що трактується як єдине поняття незалежно від того, чи виникло правовідносини в результаті правомірного дії, або протиправної поведінки. Проте завдання механізму судової влади полягає в тому, щоб не допустити неправомірного поведінки учасниками конфлікту.

Судова діяльність є особливою сферою, в якій формуються життєві цілі і потреби її суб'єктів, їх особистісний культурний світ, спосіб життя і думки. Судова влада здійснюється виключно і тільки професіоналами. Ця діяльність є трудової та професійної, володіє певною економічною вартістю, а її виконання економічно винагороджується державою. Отже, це сфера, де здійснюється інкультурація особистості судді, формування його професійного вигляду. Як будь-яка інша професія, професія судді сакральна, невідома і таємнича для інших, невтаємничених в неї.

У сучасних умовах інституційну форму регуляції відносин у суспільстві, являє мораль судової влади, що знайшло відображення в юридичній етиці. Більш того, можна вважати мораль первинної

регулятивної системою по відношенню до права, навіть в силу тієї обставини, що межі моралі ширше кордонів права і включає її. Судова діяльність дозволяє соціальні конфлікти на основі встановленого і офіційно визнаного права, однак це зовсім не означає, що сам суддя як суб'єкт цієї діяльності вільний від моральних суджень. Моральність судової влади носить нормативний характер, що зумовлено соціальним статусом та специфікою діяльності, спрямованої на людину. Інтегрує моральне і правове самосвідомість суддів особлива якість особистості – борг. Він імперативний і тісно пов'язаний з поняттями «обов'язок» і «відповідальність». Борг судді як носія влади полягає в усвідомленні ним моральних і правових вимог своєї професії та соціальної ролі. Морально-правовий обов'язок судді як соціального носія влади – це суб'єктивна форма усвідомлення норм і вимог, які диктує дана діяльність, як добра і блага для інших. Почуття обов'язку має бути вільним. Якщо борг нав'язується судді державою, партіями, організаціями, то виникає небезпека вийти за межі моральності.

Судова влада може бути справедливою, якщо її соціальні носії – судді будуть мати підвищений, загостреним почуттям загальної справедливості, що наповнює судово-владну діяльність моральним змістом. Але, крім того, справедливість – це ще і прямий регулятор судово-владних відносин і судової практики і поряд з ідеальними рисами несе в собі реальні, практично цінні моменти. Соціальна відповідальність судової влади виступає формою взаємодії та взаємозв'язку представників влади і народу, що виражається у визнанні та здійсненні ними взаємних вимог. Відповідальність, як і справедливість, є регулятором судово-владних відносин. Соціальна відповідальність судової влади може служити надійним соціальним контролем, який забезпечує узгодження державних і громадських інтересів. І в той же час соціальна відповідальність є найважливішим моральним якістю особистості судді. Реалізація принципу

справедливості і почуття відповідальності є основою встановлення довіри до судової влади з боку суспільства.

Явище влади в цілому і її численних видів, у тому числі і судової влади – це інтегративне поняття, яке потребує постійного вивчення та доповнення, оскільки воно змінюється разом зі зміною соціальної реальності. Не можна претендувати на абсолютне пізнання феномена судової влади, але можна максимально наблизитися до його правильного розумінню на даному етапі розвитку суспільства.

Із одного боку, судова влада – це прояв влади, що характеризується загальними для влади рисами та ознаками. З іншого боку, судова влада – це найбільш раціональна і ефективна форма контролю державної влади.

Як соціальний феномен судова влада являє собою гілку державної влади, діяльність якої спрямована на захист і суспільства, і держави, їх інтересів, прав, свобод, конституційного ладу на основі верховенства закону і прийнятих процесуальних форм.

Основними ознаками судової влади є: її правовий характер; незалежність від інших гілок влади, громадських організацій і партій; верховенство і винятковість; публічний і толерантний характер; динамічність і власні форми буття. Зміст таких форм існування судової влади включає в себе судову діяльність, спілкування і відносини, інституціональність.

Суттєвими причинами трансформації судової влади з політико-правового в соціальний інститут є різке зростання суспільної потреби в допомозі суддівства та активність громадян у відстоюванні своїх прав і регулювання конфліктів за допомогою суду. Іншими словами, становлення судової влади як соціального інституту пов'язане з розвитком демократичних принципів суспільного життя, правосвідомістю громадян та їх правовою культурою. Соціальний інститут судової влади включає в себе професіоналізовану групу юристів (суддів); інтегруючим організаційним

чинником виступає їх спільна діяльність і спілкування; а соціальна роль визначається цілями діяльності.

Системоутворюючим ядром соціального інституту судової влади є цінності права. Для їх підтримки створюється система норм і правил. Стійкість і ефективність функціонування судової влади як соціального інституту забезпечує легітимність цих норм.

Для успішного виконання судовою системою своїх завдань необхідні наступні умови: у суспільстві має бути ясне, чітке й однакове розуміння природи суду, його ролі у механізмі держави; за судом повинні бути закріплені повноваження на творче застосування права, в тому числі і міжнародного; у населення держави повинно існувати абсолютна довіра до суддівського корпусу; органи судової влади повинні мати відповідне кадрове та матеріальне забезпечення; судова система повинна бути доступною для тих членів суспільства, хто її потребує; діяльність судів повинна відрізнятися ясністю і прозорістю; процесуальне законодавство повинне містити досконалий механізм виправлення судових помилок.

В якості соціального інституту судова влада є показником цивілізаційної стадії розвитку суспільства, ступенем розвиненості державного конституціоналізму.

Список використаних джерел

1. *Ницше Ф.* Воля к власти. Опыт переоценки ценностей /Ф. Ницше / Библиотека философского факультета МГУ им. М. Ломоносова [Електронний ресурс]. – 2003. – Режим доступу : <http://www.philos.msu.ru/library.php>.
2. *Халипов В. Ф.* Кратология: наука о власти: учеб. пособие / В. Ф. Халипов. – М. : Республика, 1999. – 303 с.
3. *Рябцева Е. В.* Судебная деятельность в уголовном процессе / Е. В. Рябцева. – Ростов н/Д. : Феникс, 2006. – 320 с.
4. *Кашепов В. П.* Институт судебной защиты прав и свобод граждан и средства ее реализации // Государство и право. – 1998. – № 2. – С. 66–71.
5. *Верещагин В. Ю.* Национальная государственность в условиях глобализации / В. Ю. Верещагин, О. И. Цуканова. – Ростов н/Д. : СКНЦВШ, 2006. – 184 с.
6. *Толстой Ю. К.* К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1959. – 88 с.

Turkina I. E. The judicial power as a social phenomenon.

The article reveals the judiciary as a social institution, analyzed the legal status of the judiciary, addresses the nature and defines the basic principles of judicial power relations.

Key words: judicial power, globalization, modernization of the judiciary, judicial power relations, social conflict.

Туркина И. Е. Судебная власть как социальный феномен

В статье раскрывается содержание судебной власти как социального института, анализируются правовой статус судебной власти, рассматривается характер и определяются основные принципы судебно-властных отношений.

Ключевые слова: судебная власть, глобализация, модернизация судебной власти, судебно-властные отношения, социальный конфликт.